

Vokalizam i konsonantizam senjske Meštrije od dobra umrtija (1507./1508.)

Čorak, Dorotea

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:897300>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-21**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Prijediplomski studij Hrvatski jezik i književnost

Dorotea Čorak

**Vokalizam i konsonantizam senjske *Meštrije od dobra umrtija*
(1507./1508.)**

Završni rad

doc. dr. sc. Vera Blažević Krezić

Osijek, 2023.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Prijediplomski studij Hrvatski jezik i književnost

Dorotea Čorak

**Vokalizam i konsonantizam senjske *Meštrije od dobra umrtija*
(1507./1508.)**

Završni rad

Humanističke znanosti, filologija, kroatistika

doc. dr. sc. Vera Blažević Krezić

Osijek, 2023.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 20. 9. 2023.

Dorotea Čorak 0122235591

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

<u>Uvod</u>	1
<u>Pojava tiskarstva i prva hrvatskoglagoljska tiskarska umijeća</u>	2
<u>Senjska tiskara</u>	4
<u>Meštija /od/ dobra umrtija</u>	6
<u>Vokalizam – izdvojene značajke</u>	8
<u>Konsonantizam – izdvojene značajke</u>	12
<u>Zaključak</u>	16
<u>Popis izvora i literature</u>	17

Sažetak

Meštija od dobra umrtija djelo je koje je nastalo na hrvatskome tlu, pretpostavlja se, početkom 16. stoljeća tematizirajući situaciju koja je suđena svakome čovjeku, a to je suočavanje sa smrću. Premda se tekst smatra neliturgijskim, nadahnut je religioznim elementima te svojim obilježjima u potpunosti pripada razdoblju srednjega vijeka šaljući poruku da je vjera u Boga jedini spas za čovjeka. Tekst je namijenjen i svećenicima i puku, stoga je bilo potrebno jezično ga prilagoditi tako što će obilovati narodnim staročakavskim jezikom (*lingua vernacula*). Međutim potrebno je naglasiti da u ovome tekstu ipak postoji znatan utjecaj hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika koji zajedno s vernakularom čini jedan novi hibridni jezik. Prema tome cilj ovoga rada jest analizirati dani predložak osvrćući se na njegove vokalske i konsonantske značajke kako bi se utvrdilo da je riječ o jednom tradicionalno pisanom tekstu koji se nije mogao, a ni htio, oduprijeti elastičnosti hrvatsko-staroslavenskoga jezika.

Ključne riječi: *Meštija od dobra umrtija* (Senj, 1507./8.), vokalizam, konsonantizam, hrvatski jezik kasnoga srednjeg vijeka

Uvod

Na izmaku srednjega vijeka postojala je potreba da se didaktično i moralizatorski djeluje na pučanstvo pa je od iznimnog značaja bila mogućnost umnožavanja knjiga koje bi doprle do što većeg broja ljudi. Često su se tiskala djela koja su već dobro prihvaćena u svijetu, a takvo je djelo *Ars bene moriendi* ili *Meštrija od dobra umrtija* koja se tematikom podudara s latinskim predloškom, no na jezično-stilskom planu ispoljava glagoljašku tradiciju. No vraćajući se u prošlost vidi se da je bio itekako dug proces kojim se radilo na tome da se riječi ne prenose isključivo govorom, nego da postanu materijalno blago koje će dugoročno služiti svima koji do njega odluče doći. U tom slučaju zapisane riječi postaju predmetom analiziranja i proučavanja jezičnih osobitosti čime se ustanovljuje kompletnost jezika nekog naroda u određenom trenutku na nekom području.

Motreći tekst *Meštrije* moguće je zaključiti koje su vokalske i konsonantske značajke zastupljene u organskome jeziku s kraja 15. i početkom 16. stoljeća i to na hrvatskome primorskome pojasu, uže senjskoj okolici, ali i koji su znakovi čuvanja hrvatske crkvenoslavenske tradicije. Izdvojene grafijske i fonološke značajke ukazat će na to da se stvaranjem neliturgijskoga spisa ne bježi od jezika koji je u prošlosti bio namijenjen bogoslužju – crkvenoslavenskoga – nego da se čuvanje tradicije obogaćuje biranim lokalnim govorom koji se vremenom neminovno mijenja i stvara temelje za nova jezična bogatstva i nadgradnje. S druge pak strane, valja podsjetiti na to da je hrvatski crkvenoslavenski jezik u prvo svoje razvojno doba – dakle do kraja 13. stoljeća – bio polifunkcionalan, a kako se poslije opredijelio samo za liturgijske tekstove, dio je svoga bogatstva ugradio u hrvatsko-staroslavenski jezik kojemu se na svoj način, sukladno ranim novovjekovnim zahtjevima, uklanjaju i glagoljaši djelatni u okviru senjske tiskare.

Pojava tiskarstva i prva hrvatskoglagoljska tiskarska umijeća

Ljudi su oduvijek imali potrebu prenositi stečeno znanje neovisno radi li se o nečemu što je ključno za preživljavanje ili su to praktični savjeti za poboljšanje svakodnevice. U svakom slučaju, stečene je spoznaje nužno prenositi jer tako opstaje, ali i napreduje civilizacija. Prije bilo kakve pojave tiskarstva informacije i spoznaje prenosile su se usmenim putem te ručnim prepisivanjem koje je bilo najzastupljenije u samostanima gdje su svećenici prepisivali vjerske tekstove. U drugim se kulturama također razvilo umijeće prepisivanja knjiga, a prvi tiskarski meštari bili su Kinezi koji su zaslužni za proizvodnju papira koja se posredstvom Arapa proširila u Europu. Međutim valja naglasiti da je Europa imala svoju tradiciju kaligrafskog prepisivanja knjiga, uglavnom su to bila grčka središta poput Atene, a poznajući slijed događaja, zaključuje se da je i Rim započeo s prepisivačkom praksom. Budući da su okolnosti srednjega vijeka bile takve da je Crkva imala najveću moć u društvu, jasno je da su se u tom dugom razdoblju širile većinom nabožne i crkvene knjige koje su prepisivali redovnici u samostanima (Bošnjak, 1970: 13-15).

Nadalje najznačajnije ime, kada se govori o pojavi europskoga tiskarstva pokretnim slovima, jest Johann Gutenberg koji je uspio unijeti neprocjenjive promjene u tiskarski svijet. Bošnjak navodi da je Gutenberg posuđivao novac kako bi zajedno s Johannom Faustom započeo rad na Bibliji koju je dovršio 1455.: *Otisnuo ju je dvostupačno s 42 retka na latinskome jeziku, za koju je upotrijebljeno 290 grafičkih znakova i slova. Tiskana je bila na pergameni i papiru.* (Bošnjak, 1970: 16). Osim u Njemačkoj tiskare su se osnivale i u drugim europskim zemljama kao što su Italija, Švicarska, Francuska, ali i slavenske zemlje poput Poljske, Češke, Slovačke, Crne Gore i Hrvatske.

Dakle Hrvatska je već 1474. imala prvu tiskanu knjigu na latinici, a to je *Oratio in funere Petri Cardinalis S. Sixti* Nikole Modruškoga, no tiskana je izvan hrvatskih granica, točnije u Rimu. Što se tiče prve glagoljične hrvatske knjige, ali i najstarije južnoslavenske knjige tiskane na slavenskom jeziku i pismu, u pitanju je *Misal po zakonu Rimskoga dvora* čije je tiskanje dovršeno 22. 2. 1483., a mjesto tiskanja nije zabilježeno, već samo postoje nagađanja da je riječ o Veneciji, Kosinju ili Istri (Moguš, 2009: 33-36). Glagoljaški tiskari rad su posvetili knjigama obredne funkcije i nabožne tematike pa su uz misale tiskali i brevijare koji su služili za dnevne molitve, a prva takva knjiga jest *Brevijar po zakonu Rimskoga dvora* iz 1491. Tiskare su u to vrijeme bile pokretne, stoga je iznimno značajno da je Hrvatska imala tri vlastite – u Rijeci, Senju i, vjerojatno,

Kosinju. Knjige su se tiskale po narudžbi i iako su tiskom postale dostupnije, ipak su zahtjev za tiskanje podnosili jedino velikaši i crkveni vjerodostojnici. Kao prvog poznatog tiskara hrvatskih inkunabula moguće je izdvojiti Talijana Peregrinusa de Pasqualibus koji je djelovao u Veneciji, a iz njegova je rada proizišla hrvatska inkunabula *Ispovid ku e vsaki krstjanin držan imiti i umiti i naučiti* od koje nije ostao nijedan primjerak. Uz Peregrinusa izdvaja se i Andrija Torresani koji je zaslužan za drugo izdanje glagoljskog brevijara u kojemu se spominje ime Blaža Baromića, najzaslužnijeg tiskara senjske tiskare (Bošnjak, 1970: 64-67). Sažimljući ovo poglavlje treba zaključiti da Hrvati imaju devet knjiga koje su nastajale tijekom rane faze razvoja tiska (od 1455. pa do kraja 15. stoljeća), riječ je o inkunabulama od kojih je šest glagoljičnih i tri latinične (Damjanović, 2012: 271).

Senjska tiskara

Tiskanjem knjiga povećavao se stupanj obrazovanih ljudi jer je knjiga bila dostupnija dotad neobrazovanom puku, a najviše su se prevodile knjige liturgijskog karaktera što su poticali tada moćni crkvenjaci, stoga nije čuditi se da je jedna od tiskara toga vremena bila u Senju koji je prema riječima M. Bogovića *najstarije poznato biskupsko sjedište na ovim prostorima u kojemu je još 1248. senjski biskup dobio osobno pravo na staroslavensku službu te time dobio snažnu službu u svojoj glagoljaškoj praksi* (Bogović, 1998: 7-9). Uz to što je sjedište biskupije, Senj je također bio poznat po tome što je *u drugoj polovici 15. i početkom 16. stoljeća imao neobično važnu tranzitnu ulogu; preko njega nalazi se najsigurniji put iz priobalja prema unutrašnjosti: Zagrebu, Budimu, Beču, Slavoniji, Ugarskoj i Austriji* (Runje, 2008: 92), a bio je i glavno društveno središte jer je kaptol Senja još 1392. godine dobio pravo pečata pa se može reći da su se svi sudski i pravni zapisi ondje potvrđivali (Runje, 2008: 95).

Senjska je tiskara djelovala, prema zaključku A. Nazor, od 1494. do 1508. godine, a u tome je rasponu objavljeno sedam knjiga koje su tiskane na papiru u dvije boje, crnoj i crvenoj – neliturgijske su dolazile samo u crnoj, dok su liturgijske tiskane dvobojno. Budući da su ljudi koji su radili na tisku crkveni službenici, još jednom se dolazi do zaključka da je tiskara pripadala biskupijskom vlasništvu, a kao najznačajnije djelatnike, čija su imena zabilježena u kolofonima, Nazor izdvaja Blaža Baromića, Silvestra Bedričića, Jakova Blažiolovića i Gašpara Turčića koji su se nazivali Hrvatima, a jezik kojim su pisali i govorili smatrali su hrvatskim. Što se tiče stila, senjska je tiskara upotrebljavala *dva kompleta slova te su vidljive dvočlane i tročlane ligature kao i ligature i slova s titlama te glagoljski i latinski inicijali* (Nazor, 2008: 104-106). Zanimljivo je da su sve knjige tiskane bez naslovnih stranica, poput inkunabula, a Nazor ističe kako nije poznato kolika im je bila naklada, odnosno u koliko su primjeraka tiskane (Nazor, 2013: 22).

U senjskoj je tiskari otisnut 7. kolovoza 1494. *Misal po zakonu Rimskoga dvora* za koji se može reći da je prva knjiga zasigurno otisnuta na hrvatskome tlu. Dvije godine kasnije, 25. travnja 1496., objavljuje se *Spovid općena*, svećenički priručnik za sakrament ispovijedi. Nakon toga uslijedilo je razdoblje u kojemu ništa nije tiskano, dakle od 1496. pa sve do 1507. kada je 30. svibnja započelo tiskanje *Naručnika plebanuševe* koji nastaje po nalogu Silvestra Bedričića, a danas je sačuvan u sedam primjeraka. Za kraj rada senjske tiskare uzima se 1508. godina kada je 5. svibnja otisnut *Transit svetoga Jerolima*, točnije zbornik tekstova koji se sastoji od životopisa

sv. Jerolima, legende i poslanica, a sam tekst prevodio se doslovno, dakle od riječi do riječi. Iste je godine, 15. lipnja, tiskana knjiga s nazivom *Mirakuli slavne Dêve Marije*, a ona se izdvaja kao *najopsežnija knjiga Marijinih čudesa u hrvatskoj književnosti* (Nazor, 2013: 22). Nadalje pretpostavlja se da je *Meštija od dobra umrtija* tiskana također te godine, no o tome nešto kasnije. Sada je potrebno zaključiti da je *Korizmenjak* posljednja knjiga tiskana u senjskoj tiskari (17. listopada 1508.) te dolazi jednobojno, a tematski se sastoji od korizmenih propovijedi: *Propovijedi počinju s Čistom srijedom, nižu se za svaki dan korizme do Velikoga petka, potom u dane Uskrsa i zaključna propovijed na Bijelu nedjelju* (Nazor, 2014: 232). Zbog brojnih ratovanja, pljačkanja i oduzimanja nacionalne imovine te drugih društveno-političkih okolnosti, knjige su se prenosile, stoga se nekim primjercima gubi trag ili su pak okrnjeni, pa akademkinja Nazor zapisuje: *Nijedan originalni primjerak više se ne nalazi u Senju. Štoviše, nijedan od očuvanih primjeraka nije otkriven u Senju* (Nazor, 2014: 238).

Meštija /od/ dobra umrtija

Srednji je vijek sa sobom nosio iznimno snažnu misao o ljudskome životu stavljajući čovjeka kao intelektualno i duhovno biće u prvi plan, a otuda se onda razvijaju i humanistička načela koja se vremenski prepleću sa srednjovjekovnim svjetonazorom – najvažnija je čovjekova individualnost. Nakon antičkih politeističkih vjerovanja, došlo je vrijeme u kojemu se ljudski život odvija slaveći jednoga Boga čiju je naklonost potrebno zaslužiti dobrim djelima. Samim time nastoji se živjeti doličnim životom kako bi se ostvario odnos s Bogom te tako dosegnuo spokojan zagrobni život. U skladu s time lako je pretpostaviti da je književnost toga vremena bila pisana, kako Solar zapaža, tematizirajući svojevrni ideal života prema životima svetaca, poticalo se na život koji prezire lagodu, navodi na samokažnjavanje i napuštanje svjetovnoga (Solar, 2003: 99).

Prema tome i na hrvatskom je tlu vladala potreba za objavljivanjem knjige koja će svojom tematikom olakšati svijest o napuštanju svjetovnoga života i prelazak u onostrani. *Meštija od dobra umrtija* tiskana je, pretpostavlja se, 1507. odnosno 1508. godine u senjskoj tiskari, a nastala je prevođenjem latinskog izdanja Erharda Ratdolta pod nazivom *Artes moriendi* (Dürriegl, 2008: 27). Za *Meštiju* se ne može reći ni da je liturgijska ni neliturgijska knjiga iz razloga što s jedne strane prikazuje jasnu sliku situacije u kojoj se nalazi čovjek na smrti i ljudi oko njega, a sve je to verbalizirano savjetima svećenika te molitvama koje su donesene kao klasični literarni tekst sa svojom fabulom, likovima, temom i porukom. S druge strane jasna referenca na molitvu i sakrament ispovijedi kao i spominjanje Boga, Isusa, Bogorodice, anđela i svetačkih lica (sv. Augustin, sv. Ivan., sv. Pavao, sv. Grgur) upućuju na liturgijski karakter ovoga teksta. Senjska je *Meštija s ritualom* otisnuta u 70 listova, a sačuvana su dva primjerka – jedan se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a drugi, bolje očuvani, nalazi se u Ruskoj nacionalnoj knjižnici u Sankt Peterburgu. Oba su primjerka necjelovita, odnosno bez početka i svršetka i bez kolofona, stoga se ne može točno odrediti godina nastanka (Nazor, 2008: 96).

Kao što je već rečeno, obuzetost srednjega vijeka vjerom ne jenjava ni u jednome trenutku, ali ipak Dürriegl na temelju sadržaja *Meštije* zaključuje da *strah od pakla nije nestao, već je izraz dobio i strah od umiranja, od susreta s pojedinačnom, vlastitom smrću* (Dürriegl, 2008: 29). Međutim već početni redci knjige govore: *Bolši e(stb) danь od' smrti/ negoli danь od(b) roen'ê* pa se može reći da je ova knjiga utjeha i podrška onima koji se plaše onoga što slijedi nakon

posljednjega daha. Ono što *Meštrija* zagovara jest skrušenost i pokajanje, a od pravog kršćanina očekuje se da zna umrijeti bez protivljenja jer ionako je sve *božiê vola* koja je *vazdi dobra*. Dürriegl u svome radu navodi: *pet je iskušenja koja umirući treba prebroditi: samosažaljenje zbog vlastite patnje, samozadovoljstvo moralnim vrlinama, težnja za zemaljskim i tjelesnim vrednotama, očajanje, te sumnja u mogućnost spasa* (Dürriegl, 2008: 34),¹ a način na koji se navedeno svladava jest potpuna vjera u Boga, nada i ufanje:

Pr-
va napast(ь) e(stь) suprotiva veri. zač v-
era vsega spasen'ê našega e(stь) funda-
mentь(6v)
(...)

Druga tentacionь ali načinь od i-
skušen'ê. e desperacionь ka e(stь) suprotь u-
fan'û ku č(lov)kь ima imiti k b(og)u (8r)²

Iznijevši opće i sadržajne značajke *Meštrije* može se zaključiti da tekst ima jaku moralizator-sku, duhovnu i didaktičnu ulogu. Dakle tekst je prikladan čitanju u trenutcima duhovne krize, straha od nepoznatog i onostranog, povezuje čovjeka s Bogom i osnažuje čovjeka u trenutcima najveće patnje, stoga i Dürriegl kaže da je *naglasak na praktičnoj funkciji teksta* (Dürriegl, 2008: 39). U njezinu je radu izneseno da tekst obiluje *kontaktnim sinonimima, čestim dijadama i trijadama, brojnim antitezama* (Dürriegl, 2008: 42), što su učestali stilski postupci hrvatskih glagoljaša, a na temelju spoznaje da je *Meštrija* napisana starom hrvatskom čakavštinom koja obiluje crkvenoslavenizmima, valja se usredotočiti i na jezični znamen ovoga umijeća (i to samo prvoga neliturgijskog dijela teksta, što znači da u analizu ne ulazi kratak ritual, već samo *Meštrija*, od lista 2. do 27.).

¹ Šestodijelna je struktura *Meštrije*: prvi je dio *od hvale smrti*, drugi *od smuč(e)n'ê onih ki um(i)raû*, treći *od opitan'ê ke se imaû činiti onomu ki e na smrti*, četvrti je *naukь s prošnû*, peti *napučenje ali pokriplénie*, i šesti dio zastupaju *molitve ke se imaû govoriti nad onimь ki e na smrti*.

² Primjeri iz izvornika donose se prema latiničnom prijepisu zagrebačkog primjerka *Meštrije*, koji je u okviru projekta *Istraživanje jezika i pisma glagoljskih neliturgijskih tekstova* voditeljica doc. dr. sc. Ivana Eterović pripremila sa svojim studentima (usp. Eterović i Kovač, 2023).

Vokalizam – izdvojene značajke

Područje Senja, prema klasifikaciji Ive Lukežić, pripada srednjočakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu, a jedna od njegovih značajki jest *preinaka slabog poluglasa u puni samoglasnik* (Lukežić, 2012: 226), odnosno tzv. jaka čakavska vokalnost koja zahvaća prvi slog riječi, ali i druge slogove. Potrebno je napomenuti da se u tekstu *Meštrije* ne može vizualno odrediti razlika između *jera* i *jora*, a to i jest obilježje tekstova nastalih u razdoblju hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika: *Nekadašnji starocrkvenoslavenski glasovi jer i jor na početku hrvatskoga crkvenoslavenskoga razdoblja stapaju se u jedan glas* (Gadžijeva i dr., 2014: 68). Nadalje, u tekstu *Meštrije*, kako je uobičajeno, taj se grafetički prežetak pretežno bilježi štapićem, uz apostrof / titlu / izostavnik. Najprije možemo vidjeti kakvo je stanje s vokalizacijom (tj. eventualnim grafijskim čuvanjem) nekadašnjega poluglasa u prijedlozima.

Prijedlog v/va. Prijedlog *v* dolazi uz akuzativ i lokativ te često izvještava o vremenu, kao u primjeru *v(a) uru* (24v), trajanju *va veki vek* (22r), mjestu *va tmi* (24v), *v crikvi* (27r), *v zrace* (27r) ili načinu *v mukah* (23v). Javlja se s reduciranim poluglasom (izostavnik ponekad zabilježen, iako pretežno nije) ili vokaliziran, uglavnom prema pravilima o čuvanju ili gubljenju *jerova* u hrvatskocrkvenoslavenskim tekstovima navedenima u literaturi (usp. Gadžijeva i dr., 2014: 81). S reduciranim poluglasom dolazi ispred konsonanata i ispred vokala iza kojega ne slijedi *v*: *v mnogo* (20r), *v svetomь* (21r), *v svitlost* (21v), *v slavu* (26v), *v ruke* (21r), *v krilo* (23v), *v' nemь* (23r), *v čas* (22r). Međutim *v* je vokaliziran kada se nađe ispred riječi koja započinje glasom *v* (*vs/sv*) ili vokalom, stoga se naziva predvokalno *va*: *va vomь* (21v), *va vek'* (21v), *va večnu* (23v), *va vse* (26r), *va veselji* (24r), *va uru* (26r). Za kraj, dva su primjera gdje se *u* pojavljuje kao prijedlog koji zamjenjuje stari *v*, što će se u budućnosti i ustaliti: *Južnočakavska inovacija u (*və) je u 20. st. prevladala na otočnome prostoru od Paga i južnije, na obalnom prostoru od Senja te u ličkome prostoru* (Lukežić, 2012: 251). Primjeri su: *u dešperan'û* (8v), *u domь* (23r).

Prijedlog k/ka. Prijedlog *k* dosljedno se povezuje s dativom te bez vokala dolazi kada se nađe ispred riječi koja započinje konsonantom: *k smrti* (20r), *k sebi* (21v), *k stvoritelû* (23r), *k tvoemu* (23r), *k trplenû* (27r), *k licu* (24r), *k nemu* (18r), *k spaseniû* (17r), *k b(og)u* (8r), *k b(la)ženoj* (21v), *k duhovnomu* (16v), *k tvoemu* (23r), *k' popomь* (16v); ili vokalom: *k ovomu* (21r), *k onomu* (13v),

k umrtiû (16r). Vokalizirano *k*, to jest *ka*, dolazi kada riječ ispred koje se nalazi započinje na *k* kao u primjeru *ka koli* (24v) ili skupovima *vs*, *vz*: *ka vsim'* (21r), *ka vzlûblenomû* (22r).

Prijedlog *sa* ili *s/s'*. Prijedlog *s* dolazi uglavnom uz instrumental te je u primarnoj funkciji priopćavanja društva (*sa ocemь* 26v), no često označava i sredstvo (*sa zvoncemь* 27v) te modalnost koja upućuje o načinu na koji se što u vezi s predmetom čini ili događa (*s radostiû* 25r). Vokalizacija poluglasa pojavljuje se ispred glasova *s* (*sa svičami* 27v, *sa strahomь* 18v, *sa svoimi* 23v) i *z* (*sa zvoncemь* 27v) te ispred skupa *vs* (*sa vsimi* 27r) i riječi koje započinju vokalom (*sa ocemь* 27r, *sa isukrstom'* 6v). Nevokalizirani prijedlog *s* dolazi ispred riječi kod kojih na početku stoji konsonant (*s radostiû* 25r, *s tem'* 22v, *s molitvami* 20r, *s mučan'em* 13v, *s puta* 7r), a u tom slučaju – kao kod prijedloga *v/va* i *k/ka*, može se pojaviti izostavnik na mjestu staroga *jerovskog* znaka – *s'* (*s' pomnû* 27r).

Vokalizacija slaboga poluglasa u početnom i drugim slogovima. U *Meštiji* se vidi *jaka čakavska vokalnost* u početnom slogu riječi, a u literaturi se to objašnjava, među ostalim, kao posljedica izbjegavanja neobičnih suglasničkih skupina (Gadžijeva i dr., 2004: 80): *mani* (14r), *manu* (11v), *kadi* (19v), *zalimь* (8r), *sagrišiti* (12v), *lažacь* (7r). Dakle zaključuje se da je poluglas ili reduciran ili zamijenjen pretežno vokalom *a*. Osim toga čakavska je vokalnost izražena i u drugim slogovima, a u *hrvatskoglagoljskim tekstovima česta je ispred sufiksa -sk, -stvo, -stviye u susjedstvu palatalnih glasova* (Gadžijeva i dr., 2014: 80): *katuličaskie* (11v), *č(loviča)ske* (8r), *proročaskimi* (26v), *ot(o)častvo* (5r), *množastvo* (24r), *božastveno* (14r), *veličastvu* (12r), ali i iza drugih vrsta glasova: *bogatastvo* (19r).

Jat i odrazi. Senjski govor pripada, prema riječima Ive Lukežić, rubnom poddijalektu, a njegove su jezične fonološke značajke akut skokovite ili ravne intonacije, ukidanje distribucije nenaglašene duljine iza akcenta i mogućnost akcenta da ostane u jeziku kao stilogeno sredstvo (Lukežić, 1990: 112). Usto jedno od obilježja senjskoga govora jest ikavsko-ekavski odraz *jata* što bi značilo, prema jednima, da su se u migracijama govornici ikavice pomiješali s govornicima ekavice ili, prema drugima, jezična zakonitost nazvana Jakubinskij-Meyerovo pravilo zaslužna je za miješanje dvaju refleksa. Jakubinskij i Meyer analizirajući jezičnu građu u govoru došli su do zaključaka da je ekavski odraz prisutan kada se *jat* nađe ispred konsonanata *d, t, n, r, l, s, z* te ispred vokala *a, o, u, q, y, ъ*. Vidljivo iz sljedećih primjera: *posledovati* (12v), *celovom* (21r), *cenu* (14v), *delom* (20v), *tela* (22r), *veru* (21r), *celu* (21r), *prestaniê* (6r), *peska* (8v), *besedami* (18v). S druge strane u svim drugim slučajevima, kada je *jat* ispred svih ostalih konsonanata ili kada su *d, t, n, r,*

l, s, z ispred *e, i, ê, ę, ь*, odraz *jata* bit će ikavski. Ta se tvrdnja prepoznaje u molitvenom dijelu *Meštrije* u riječima *svitъ* (25v), *vridna* (25r), *biše* (20v), *ispovidnik* (23v).³ Međutim vidi se i iz sljedećih primjera: *potribe* (20r), *vrime* (20r), *umriti* (20r), *č(lov)ikomъ* (20v), *sagriši* (20v), *kripko* (21v). Također ono što Lukežić ističe, a prisutno je u spomenutom dijelu teksta, jest činjenica da je refleks *jata* određen polaznim oblikom riječi te se ne mijenja u drugim oblicima iste riječi ni u riječima izvedenim iz osnove (Lukežić, 1990: 12). Naprimjer imenica u akuzativu množine muškoga roda *grihe* te imenica u nominativu množine muškoga roda *grišnici* sadrže isti refleks *jata*. S druge strane ekavski se odraz vidi u primjerima: *delomъ* (20v), *tela* (22r), *veru* (21r), *celu* (21r), *večnu* (21r), *devo* (21v), *veki* (23r), a ikavski u primjerima: *potribe* (20r), *vrime* (20r), *umriti* (20r), *človikom* (20v), *sagriši* (20v), *svita* (20v), *svitla* (21v). Ima i dvostrukosti odraza u istim primjerima: *imil* (19v) : *imelъ* (15r); *bolezni* (17v), *bolezanъ* (26r), *boléznemъ* (26v) : *bolizanъ bolizni* (8r). U tekstu se zamjećuju i dvostrukosti bilježenja grafema *e* gdje se prijedlog *pred* (*stsl. *prêdъ*) bilježi s ekavskim odrazom: *pred' licem* (24r), zatim s roгатim *ê* (starim slovnim znakom *jata*) koje ima glasovnu funkciju *e*: *prêd nimъ* (24r). Isti je slučaj s imenicom *stsl. *têlo* koja se pojavljuje kao *telo* (22r) i *têlo* (26r). Postoji nekoliko primjera u kojima se pojavljuje grafem *ê* pa je tako u primjeru *dêlb* (20r) vidljivo podudaranje sa staroslavenskim *dêlb* te u *vêkb* (23r) sa stsl. *vêkb*. Međutim, taj stari slovni znak javlja se i na mjestu etimološkoga *e*: npr. *našêgo* (21r), *rêci* (5r), *budê* (6r), *po nêm* (7v), *nêrazumno* (9r), *vêlika* (9r), *nêmu* (21r), *têbe* (23v), *živêši* (25v). Naposljetku treba napomenuti da se *jat* – sukladno tradiciji – često rabi za bilježenje skupine *ja* i to u imenicama *priêtela* (27r), *dostoênstvo* (25r), *krst'êninъ* (7r), glagolima *vapiêše* (22r), *boêti se* (7r) te u pridjevu *dêvalsku* (23r).

Refleks prednjojezičnoga nazala ę. Jedna od glasovnih promjena koja razlikuje hrvatski crkvenoslavenski od starocrkvenoslavenskoga jest gubljenje nosnih samoglasnika. Samoglasnik *ę* zamjenjuje se samoglasnikom *e*, no česta je pojava da se *ę* iza palatalnih suglasnika *č, ž* i *j* odražava kao *a* te se upravo ta pojava smatra općečakavskom jer u drugim govorima nije zamijećena, a budući da su takvi govori imali utjecaja na čakavsko narječje, i u njemu se ta pojava smanjila (Gadžijeva i dr., 2014: 78). Međutim Damjanović tvrdi da odgovor na pitanje zašto je autohtoni čakavski refleks *a* potisnut nije sa sigurnošću dan, zbog čega se moraju raditi detaljne analize tekstova kako bi se njihovim uspoređivanjem došlo do jasnijih zaključaka (Damjanović, 2008:

³ Ima dakako i otklona od toga pravila (Kuzmić, 2002: 90).

279). Da se nosni samoglasnik ϵ odrazio kao *e* (zapisano čak i *jatom*), dokazuju primjeri: *vrime* (20r) (*stsl. *vrěmę*), *sveti* (25v) (*stsl. *svęti*), *prieti* (26r) (*stsl. *prijęti*), *pričestnicu* (27r) (usp. *stsl. *pričęćanie*), *počet'ka* (27r) (usp. *stsl. *počęti*), a da se odrazio i kao *a* dokazuje primjer *odbure začat'ě* (20v), iako nalazimo i *od počela* (20v).

Slogotvorno l. Damjanović tvrdi da je upotreba glasa *l* kao samoglasnika ustaljena još prije 14. stoljeća, a ono u tekstovima dolazi u više varijanata (Damjanović, 2008: 290). U *Meštrij* se potvrđuje kao:

- a) slogotvorno *l* koje je nepromijenjeno: *klnući se* (9v), *dlžna* (17v), *plno* (20v), *isplnenie* (20v), *dosplnišb* (21r), *plnimb* (21r), *slzni* (22r), *slze* (23r), *dlžne* (22v), *žlkosti* (24v)
- b) slogotvorno *l* koje je zamijenjeno s *u*: *duga* (5v), *tumače* (11v), *mučan'em* (13v), *suzami* (14r)
- c) slogotvorno *l* koje je zamijenjeno s *ul*: *pultb* (20v)
- d) slogotvorno *l* koje je zamijenjeno s *lu*: *tlučena* (7r)

Dakle vidljivo je da slogotvorno *l* na četiri načina dolazi u riječima senjske *Meštrije* – zamijenjeno glasom *u*, tj. popratno uz samoglasnik *u*, ali i bez njega (kao nepromijenjeno, zapravo najčešće tako), ali tada bez pratećega *jerovskog* znaka – što upućuje na činjenicu da se i u 15. stoljeću, odnosno početkom 16. stoljeća u tiskanim hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima ono i čuva i zamjenjuje, slično kao u korpusu neliturgijskih zborničkih tekstova koji opisuje akademik Damjanović (2008).

Konsonantizam – izdvojene značajke

Jotacija/jotovanje. U crkvenoslavenskom je jeziku vidljiva promjena do koje dolazi kada se palatal *j* nađe ispred nekog suglasnika te zajedno s njime tvori novi palatal. Riječ je o jotaciji koja za rezultat ima glasove *č, ž, š* koji nastaju stapanjem *k+j, g+j, h+j*. Da je tomu tako, potvrđuju primjeri: *duša* (8r), *napiši* (26v), *pokaži* (22r), *svežete* (27v), *blaženi* (12r), *brže* (16r), *bliže* (19r). Međutim u *Meštriji* su uočeni primjeri u kojima jotacija nije dosljedno provedena, a već je otprije utvrđeno da je *izostanak sekundarne jotacije čest u hrvatskoj čakavštini naročito neliturgijskih djela* (Blažević Krezić i Crnić-Novosel, 2023): *smrtiû* (27r), *zdrav'e* (17r), *zdravie* (19r), *krviû* (25v), *milosrdie* (14r), *tudie* (19v), *smrtiu* (11r), *rastrgnutie* (5r). Jotacija nije provedena ni u različitim oblicima glagola *iti* (nije provedena ni metateza skupova *-jt-/-jd-*), a to obilježje Lukežić ističe kao jezičnu vlastitost čakavskoga narječja u 15. st. i kasnije (Lukežić, 2012: 227): *poiti* (19v), *poidutъ* (27v), *naide* (6r).

Hrvatskoglagoljsko slovo *đerv* pojavljuje se u *Meštriji* u funkciji fonološkog označavanja glasa *j*. U nekim je primjerima ono stopljeno s glasom *n* pa tako tvori jotirano *nj*, a potvrđuju se i primjeri u kojima se stapa s *l* pa nastaje dvoslov *lj*, u drugim pak primjerima ono obilježava *j* koje je zamijenilo *ĝ* u posuđenicama, no ipak prevladavaju primjeri u kojima se *đerv* koristi za *j* bez obzira na podrijetlo riječi, a takva je praksa zastupljena prema riječima S. Damjanovića od 13. stoljeća (Damjanović, 2008: 57).

- a) $n(l) + \hat{j} : v$ *žêlênĵi* (6v), *v ufanĵi* (9r), *prêbivanĵi* (21r), ali i *v trplen'ĵi* (6v) // *v' evan'elĵi* (7v), *veselĵi* (24r)
- b) $\hat{g} > \hat{j} : an'ĵ(e)le (15r), *anĵelovъ* (23v), *anĵeli* (23v), *evan'ĵelistъ* (13v), *teoloĵje* (19r)$
- c) $\hat{j} > j : pristojĵili (11v), *božĵimъ* (16v), *ĵe* (19v), *smĵfte* (24r), *stojĵišъ* (24r)$

Promjena *s(t) > š(t)* u tuđicama. Ova promjena pripada osobitostima srednjovjekovnoga mađarskoga latinizata, stoga se smatra da je u hrvatske glagoljične tekstove došla pod mađarskim utjecajem (Damjanović, 2008: 79). Tomu ne mora, istraživanja su pokazala, nužno biti tako, a ona nije ni posve dosljedna, no evo nekoliko primjera iz senjske *Meštrije*: *meštrie* (13r), *dišpirati* (8v), *teštamen'tъ* (16v), *študiêi* (19r), *dešperacionъ* (8r).

Rotacizam. Kako se u drugim hrvatskoglagoljskim spomenicima i tekstovima koji su nastali na početku 15. stoljeća primjećuje zamjenjivanje glasa *ž* sa *r* između samoglasnika, tako i u senjskoj *Meštriji* postoje primjeri koji ukazuju na promjenu nazvanu *rotacizam*. Riječ je o promjeni

koja se prema tvrdnji Ive Lukežić pojavljuje u prezentu glagola moći te na dočetu priloga i zamjenica, a zaključuje da se rotacizam ustalio i u kajkavskom i zapadnoštokavskom narječju (Lukežić, 2012: 227). Izdvojeni primjeri iz *Meštrije* su: *ere* (16v), *nigdare* (17r), *dare* (21r), *nigdarь* (26v), *nikomure* (13r), *nikakore* (23v), *more* (25r), *moreть* (10v).

Slovo šta. Grafem *šta* (psl. *t'; *stj, *skj) u glagoljskim tekstovima do 15. stoljeća označava *ć*, *šč* i *št* (čak i *šč*), dok se od 15. stoljeća skupina *šč* često bilježi dvoslovom (*š + ć*) (Damjanović, 2008: 59). U *Meštiji* su prisutni brojni primjeri u kojima se upotrebljava slovo *ć* i to uglavnom za aktivni particip prezenta. Naprimjer *sledeće* (20r), *budući* (20r), *pitaûći* (20r), *moleći* (20r), *trudeći* (21v), *povraćaûći* (14v), *govoreći* (15r), *vêruûći* (16r), *suprotiveći* (17v), *budući* (18r). Da se skupina *šč* počela bilježiti dvoslovom, potvrđuju primjeri *skupščina* (20r), *proščen'ê* (8r), *n'prašće* (10v), *skršče* (23v), no postoje i primjeri gdje *ć* dolazi za *ć* u imenicama tipa *pomoćь* (22r), *svičami* (27v), *moćь* (8v), *nečistoća* (8v); prijedlogu *cića* (8v); glagolima *neću* (9v), *obeća* (9v), *očešь* (11r). S druge strane postoje primjeri u kojima *ć* označava *šč*, a to su *odpućen'e* (20v), *zaćiti* (25v), *iću* (16v). Opet se stanje u najvećoj mjeri prožima s onim koje Damjanović bilježi u neliturgijskim glagoljskim zbornicima 15. stoljeća, dakle s hrvatsko-staroslavenskim jezikom komu je pojačan udio čakavskih (vernakularnih, senjskih) elemenata.

Druga palatalizacija. Druga je palatalizacija nastala kao posljedica težnje slogovnoj harmoniji još u praslavenskome glasovnome razvoju, a slogovna harmonija ili sinharmonizam te promjene temelji se na izbjegavanju stražnjih, velarnih suglasnika (*k*, *g*, *h*) ispred prednjih samoglasnika (*i*, *ě*) koji su nastali monoftongacijom diftonga *oi* (Gadžijeva i dr., 2014: 84). Iz senjske se *Meštrije* izdvajaju primjeri: *grišnici* (23v) (očekivano i u stosl., mada je za čakavske govore tu običajnije neprovođenje druge palatalizacije), *nemoćnici* (20r, tek nakon zamjene *y > i), *reci* (11v), *eretici* (13r), *ruci* (13v), *pomozi* (14r), *dusi* (15r). Nadalje u pridjevu *mnozi / mnoziь* (16r, 24r) (kao i *drazi*, 7v) također je provedena druga palatalizacija jer mu se osnova koja u nominativu jednine završava na *g* ispred nastavaka *-i/-ih* mijenja u *z*. Autori gramatike *Hrvatski crkvenoslavenski jezik* bilježe da su apsolutna neutralizacija samoglasnika *jeri* i *i* te njihovo stezanje utjecali na to da se velarni suglasnici pojave ispred *i* u akuzativu množine imenica muškog roda (Gadžijeva i dr., 2014: 83), što znači da je narušeno izvorno psl. stanje, a takvi su primjeri i u *Meštiji* vidljivi: *grihi (odprati)* (16v, 25v), *va veki* (11v). Također ističu da je analogijom prema mekim osnovama u genitivu jednine imenica ženskoga roda došlo do toga da se velari pojave ispred samoglasnika *e*, a primjeri tome jesu *bolizan'û muke* (22r), *odvlake* (16r), *daske* (19v). Iako

ne posve dosljedno,⁴ vidimo da se druga palatalizacija u *Mešttriji* provodi, što je sukladno tradiciji, premda ima primjera kada se provodi i ondje gdje ju, u knjiškoj tradiciji, ne bismo očekivali (primjerice gdje je nekada bio *jeri*).

Jednačenje po zvučnosti. Riječ je o glasovnoj promjeni do koje dolazi kada se dva nezvonka suglasnika nađu jedan do drugoga, a to može biti na granici prefiksa i korijena ili sufiksa i korijena. U pravilu se uvijek prvi suglasnik prilagođuje drugome tako što prelazi u svoj zvučni odnosno bezvučni par (Gadžijeva i dr., 2014: 86). Primjeri u kojima se provodi jednačenje po zvučnosti su: *iskuša* (7r), *teška* (5r), *rastrgnutie* (5r), *iskuplen'e* (8r), *retko* (17r), *slatki* (14v), *otkudu* (10v), *naredbi* (17v), *iskusiti* (10v), *odgovori* (24v). No može se zamijetiti da jednačenje po zvučnosti nije dosljedno provedeno u svim riječima: *odpustili* (12v), *odpusti* (15r), *odprati* (25v), *odkri* (25r), *otkudu* (5v), *odkupiti* (14v), *obslužue* (25r), *odpal* (15v).

Jednačenje po mjestu tvorbe. Autori *Hrvatskog crkvenoslavenskog jezika* ističu da *kada se tjesnačnici s i z nađu ispred palatalnih suglasnika, tada se jednače s njima po mjestu tvorbe i postaju palatalni glasovi š i ž* (Gadžijeva i dr., 2014: 88). U hrvatskoglagoljskim tekstovima, osobito čakavskoga kruga, često se jednačenje po mjestu tvorbe provodi u odnosu prijedloga i riječi koja mu slijedi, no u *Mešttriji* takvih primjera nema. Ono što se može zamijetiti jest zahvaćanje promjene u korijenu riječi: *pomišlen'ê* (9r), *konpendii* (iznimka, kada su u dodiru *n / m i p*; 19r). No kao i jednačenje po zvučnosti ni ova se promjena ne provodi dosljedno, a to potvrđuju primjeri: *hinbeno* (17r), *hinbene* (13r), *hinbe* (21v), *krstêninь* (prvotno se nije provela jotacija, a onda ni JPMT; 5r).

Suglasnik f. Poznato je da izvorno nije pripadao(staro)slavenskom sustavu pa ni glagoljičnom pismu, već se pojavljuje u riječima stranoga podrijetla, stoga se često zamjenjuje s glasom *p*. No od 14. stoljeća počinje se često pojavljivati i u domaćim riječima mada se može uočiti i bilježenje skupom *pv* koji u izgovoru daje *f* (Gadžijeva i dr., 2014: 66). U *Mešttriji* se ističu primjeri u kojima je *f* napisan za svoju glasovnu vrijednost: *fundamentь* (6v), *ineferьmitasь* (16r), *fratri* (19v), *oficii* (27v), *ufanie* (16v).

Udvajanje suglasnika n i d. U gramatici hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika spominje se udvajanje suglasnika koje dolazi s apostrofom ili bez njega, a svrha takvog obilježavanja nije

⁴ Npr. D jd. im. *muki is(u)h(rsto)vi* (13r), L jd. prid. *nemoći veliki* (15v), ali NiV mn. im. *d(u)si* (15v), *grišnici* (23r), N mn. prid. *drazi* (7v), *mnozi* (16r, 17r, 19v) itd.

dokraja razjašnjena – radi li se o potrebi za udvojenim izgovorom ili je samo stvar grafije (Gadžijeva i dr., 2014: 72). Nabrojane su četiri skupine u koje se udvojeni samoglasnici mogu podijeliti, a u *Meštiji* se mogu uvidjeti dvije:

a) u sufiksima: *hotenno* (5v), *istennimъ* (12), *izbannihъ* (14v), *istinnomъ* (17r), *zvannimъ* (18r), *napokonnemъ* (22r), *neprecennu* (26v), *ostanno* (7r)

b) na granici prefiksa i korijena: *oddaniû* (23r)

Dočetno -I obilježje je koje se pojavljuje na samom početku starojezičnog razdoblja (Držićeve proze), dio je crkvenoslavenske knjiške tradicije, a čuva se i dan-danas na senjskome području (Lukežić, 2012: 202). U *Meštiji* se zamjećuje u sljedećim riječima: *vzdržalъ* (5r), *misal* (5v), *dêvalъ* (6v), *spovidalъ* (8v), *mogal* (12r), *rastrzalъ* (14v), *odpal* (15v), *vpalъ* (18r), *delъ* (10v), *imelъ* (11v), *otelъ* (12v), *vzelъ* (12v), *popelъ* (14v), *pogibelъ* (17r), *živilъ* (5v), *učinilъ* (8r), *bil* (8v), *dobilъ* (9v), *uvridil* (12r), *ostavilъ* (12r), *uridilъ* (12v), *odlučilъ* (13r).

Zaključak

Nakon svega navedenog može se zaključiti da tekst senjske *Meštrije* obiluje mnogim – posebice grafijskim – crkvenoslavenskim obilježjima koja upotpunjuju živi jezik tadašnje stare čakavštine. Promatrani predložak potvrđuje da se ovakav hibridni jezik ostvaruje: jakom vokalno-šću nekadašnjih poluglasova, uz paralelno – no nedosljedno – čuvanje stare *jerovske* grafije (štapić, apostrof); ikavsko-ekavskim odrazom *jata*, svojstvenim senjskome području, premda se grafem *jat* i dalje koristi za označavanje glasovnog skupa *ja*, ali i kao slovo za bilježenje glasa *e*; preobrazbom nazala *ę* u vokal *e* te u *a*, što se smatra općečakavskom pojavom; prevladavajućim čuvanjem slogotvornoga *l*; jotacijom koja nije dosljedno provedena kao ni u većini čakavskih tekstova (pri čemu se misli na sekundarnu jotaciju); slovom *đerv* kojim se bilježi glas *j*, stoga se u nekim primjerima stapa sa *n* i *l* te ih jotira što rezultira glasovima *nj* i *lj*; zamjenom *s(t) > š(t)* u tuđicama; rotacizmom provedenim u očekivanim položajima i riječima (poneke zamjenice i prilozi, prezent glagola *moći*), slovom *šta* za *ć* i *šč*, uz pojavu grafijskoga slijeda *šč*; drugom palatalizacijom provedenom uglavnom prema klasičnim pravilima; jednačenjem po zvučnosti provedenim u većini primjera (u prefiksalnim tvorbama uglavnom dolazi do odstupanja); slovom i glasom *f* koji postaju dijelom hrvatskoga sustava; udvajanjem suglasnika, koje je tradicionalno pisarsko nasljeđe, a pojavljuje se u zapisivanju glasova *d* i *n*; dočetnim *l* zabilježenim u većini očekivanih primjera toga tipa.

Jezik kao promjenjiv sustav u vremenu i prostoru uvijek zadržava ono što je nekada bilo najčešće u upotrebi – govornoj i pisanoj – kako bi bio shvatljiv i svima pristupačan, a opet inovativan i prilagodljiv onome trenutku u kojemu se upotrebljava. Bilo kako bilo, jezik i pisana riječ moćna su sredstva komunikacije te imaju svoju značajnu ulogu u društvu – uz njih se rađamo, stvaramo, živimo i umiremo. Tekst o dobrom životu i još boljoj smrti, nastao na samom početku 16. stoljeća u senjskoj tiskarskoj radionici hrvatskih glagoljaša, to može potvrditi svojim sadržajem, ali i svojim jezično-stilskim izrazom.

Popis izvora i literature

1. Bogović, Mile. 1998. Hrvatsko glagoljsko tisućljeće. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu (ur. Miroslav Glavičić). Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, 1-137.
2. Bošnjak, Mladen. 1970. Slavska inkunabulistica: Razvoj knjige i tiskarstva do slavenskih inkunabula, Tiskare, tiskari i izdavači hrvatskih inkunabula. Zagreb: vlastita naklada.
3. Blažević Krezić, Vera; Čorak, Dorotea. 2023. Meštija /od/ dobra umrtija (Senj, 1507./8.) u visokoškolskoj nastavi povijesti hrvatskoga književnoga jezika (fonološke i jezično-semantičke značajke). Jezik, književnost i obrazovanje – suvremeni koncepti (MFPD 5, Zbornik). (u pripremi)
4. Damjanović, Stjepan. 2008. Jezik hrvatskih glagoljaša. Zagreb: Matica hrvatska.
5. Damjanović, Stjepan. 2012. Slovo iskona. Zagreb: Matica hrvatska.
6. Dürriegl, Marija-Ana. 2008. Senjska meštija od dobra umrtija kao zrcalo svoga vremena. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu (ur. Miroslav Glavičić). Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, 27-46.
7. Eterović, Ivana; Kovač, Juraj Matej (ur.). 2023. Meštija dobra umrtija s ritualom – latinički prijepis glagoljskog izvornika. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. (u pripremi)
8. Gadžijeva, Sofija; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka; Vince, Jasne. 2014. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut.
9. Kuzmić, Boris. 2002. Jezična obilježja Senjskog korizmenjaka (1508). Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 28(1), 87-101.
10. Lukežić, Iva. 1990. Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

11. Lukežić, Iva. 2012. Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija. Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, FF u Rijeci.
12. Meštrija dobra umrtija s ritualom. (1507/1508). Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb (R II A – 16° – 7). <https://digitalna.nsk.hr/?pr=iiif.v.a&id=15219>
13. Moguš, Milan. 2009. Povijest hrvatskog književnog jezika. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
14. Nazor, Anica. 2008. Knjiga o hrvatskoj glagoljici „Ja slovo znajući govorim“. Zagreb: Erasmus naklada.
15. Nazor, Anica. 2013. Ante Glavičić i glagoljska tiskara u Senju. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu (ur. Miroslav Glavičić). Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, 19-24.
16. Nazor, Anica. 2014. O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima (1494-1508.). Senjski zbornik: prilozi za geografiju, gospodarstvo, povijest i kulturu (ur. Miroslav Glavičić). Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, 211-243.
17. Runje, Petar. 2008. Senjski kulturni krug i senjska tiskara. Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu (ur. Miroslav Glavičić). Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, 91-114.
18. Solar, Milivoj. 2003. Povijest svjetske književnosti: Srednji vijek. Zagreb: Golden marketing.